

İbnu'l-‘Annâbî ve es-Sa‘yu'l-mahmûd fî nizâmi'l-cunûd* adlı eseri

ÖZET

Bu çalışmada Sultan II. Mahmûd zamanında Mısır'da yaşamış Cezayir asıllı Hanefî fakihî İbnu'l-‘Annâbî'nin hayatı ve eserleri kısaca tanıtıldıktan sonra bu dönemdeki yeniliklere bir meşruiyet kazandırma girişimi olan **es-Sa‘yu'l-mahmûd fî nizâmi'l-cunûd** adlı yazma eserinin bazı önemli kısımlarının çevirisi verilecek ve değerlendirilmesi yapılacaktır.¹

Hayatı ve Eserleri

Cezayir'in ‘Annâbe şehrine nisbet-

le İbnu'l-‘Annâbî diye tanınan Muhammed b. Mahmûd b. Muhammed b. Huseyn el-Cezâirî el-Hanefî 1189/1775 tarihinde doğmuştur. Zamanında fakîh, mukri’ ve muhad-dis olarak tanınmıştır. 1245/1829-1830'da Mısır'a gelerek Kahire'ye yerleşmiş, Hidiv Muhammed Ali zamanında da İskenderiye müftülüğünde bulunmuştur.² Bu görevi yürütürken, aynı şehirde 1267/1850-1851 yılında ölmüştür.³

İbnu'l-‘Annâbî'nin kaynaklarda üç eseri zikredilmektedir. Bunlardan birincisi Kütüb-i Sitte'nin evâiline yazdığı **Sened** isimli eseridir. Bu eseri

¹ Bu çalışmanın metnini okuyup gerekli uyarılarda bulunan Harun Anay Bey'e teşekkür ederim.

Müellif eserin ünvanındaki “Mahmûd” kelimesini, ihâm sanatı yaparak, hem Sultan II. Mahmûd hem de “övilen, övülmüş, övgüye layık” anlamlarında kullanmaktadır.

² Yazma nüshanın zahriyesinde ve ferağ kaydında müellif kendisinin Kahireye geldiğini “nezil el-Kahire” ibaresiyle özellikle vurgulamaktadır. Metinde verdiğimiz Kahire'ye geliş tarihi yazmada mevcuttur.

³ Müellifin hayat hikayesi için bakınız bkz. Hayruddin ez-Zirikli **el-A‘lâm**, c. VII, Beyrut 1990, s. 89; Ömer Rıza Kehhâle, **Mu‘cemu'l-muellifîn**, c. XII, Beyrut tarihsiz, s. 5-6. Bu çalışmada tanıtacağımız eserin yazma nüshasının zahriyesinde, yaprak 1b'de ve son yaprakta (70a) müellif kendi adını kaydetmektedir. Ancak ismini tam olarak ferağ kaydında zikreden müellif kendisinin özellikle Cezayirde İbnu'l-‘Annâbî (harekesiz) olarak tanındığını vurgulamaktadır. Zirikli, müellifin meşhur ismini İbnu'l-‘Annâbî şeklinde verirken, Kehhâle İbnu'l-‘Unnâbî olarak harekelemektedir. Biz şehrin aslına olan atfindan dolayı Zirikli'nin verdiği okuma

1242/1826-1827'de tamamlamış ve İbrahim es-Sakâ'dan icazet almıştır.⁴

İkinci eseri, farklı adlarla tanınan, **et-Tevfik ve et-temdîd fi şerhi'l-ferîd fi't-tecvîd'** dir.⁵

İbnu'l-‘Annâbî'nin üçüncü eseri **es-Sa‘yu'l-mahmûd fî nizâmî'l-cunûd** adını taşımaktadır. Bazı kaynaklarda **es-Sa‘yu'l-mahmûd fî tertîbi'l-‘asâkiri'l-cunûd** veya **es-Sa‘yu'l-mahmûd fî te'lîfi'l-cunûd** şeklinde isimlendirilmektedir.⁶ Burada tanıtılacak yazma nüshasında ise ismi bizim verdiğimiz şekilde kaydedilmiştir. Eserin incelenen yazma nüshası, Esad Efendi (Süleymaniye Kütüphanesi), 1885 numarada kayıtlı, 70 yaprak ve Arapça'dır.⁷

Bu eserlerinin yanında İbnu'l-‘Annâbî'nin, Dâru'l-kutubi'l-misriyye, Teymûr, Mustalah, 118 numarada **Sebetu'l-cevherî** adlı bir eseri bulunmaktadır.⁸

Eserin bölümlenmesi

Eser iki *maksad* (bölüm) ve bir *hâtime* (sonuç) üzere kaleme alınmıştır.

Birinci Maksad: Savaşla ilgili konular hakkındadır ve onaltı fasıldan

müteşekkildir.

Birinci fasıl: Asker edinme ve yetiştirilmesi (7a),

İkinci fasıl: Askerî düzenlemeler (10a),

Üçüncü fasıl: Askerlerin sınıflandırılması (13a),

Dördüncü fasıl: Askerlerin disiplini (14a),

Beşinci fasıl: Asker sayısının çoğaltılması (14b),

Altıncı fasıl: Askerî alâmet kullanılması (15b),

Yedinci fasıl: Askerî elbiselerin daraltılması ve kısaltılması (17a),

Sekizinci fasıl: Askerlerin mevkielerinin tayini ve işlerinin belirlenmesi (20a),

Dokuzuncu fasıl: Bayrak, alâmet vb. konular (23b),

Onuncu fasıl: Savaş konularında eğitim (26a),

Onbirinci fasıl: Hendek, ok, silahlar vb. konular (38b),

Onikinci fasıl: Harp taktikleri (41a),

Onüçüncü fasıl: İstişâre (hazm) (43b),

⁴ Ziriklî, a.y.

⁵ Ziriklî, aynı yer; Kehhâle, aynı yer. Bağdadlı İsmail Paşa **Hedîyyetu'l-‘ârifin'** de eserin ismini, Ziriklî gibi, **el-Cevheru'l-ferîd fî ‘ilmi't-tecvîd'** şeklinde yazarken **İzâhu'l-meknûn'** da **el-‘İlmu'l-ferîd fî ‘ilmi't-tecvîd'** adıyla kaydetmiştir. Ayrıca telif tarihi olarak 1285/1868-1869 tarihini vermektedir; ancak bu tarih İbnu'l-‘Annâbî'nin ölüm tarihinden çok sonra olduğundan doğru değildir; bkz. **Hedîyyetu'l-‘Ârifin'**, neşr. İbnülemin Mahmud Kemâl, Avni Aktuç, c. II, İstanbul 1955, s. 378. **İzâhu'l-meknûn'**, neşr. Kilisli Muallim Rifât, Şerefeddin Yaltkaya, c. II, İstanbul 1947, s. 118.

⁶ Ziriklî, a.y.; Kehhâle, a.y.; Carl Brockelmann, **Geschichte der Arabischen Literatur (GAL)**, Supplementband (S), c. II, Leiden 1938, s. 739.

⁷ Ziriklî, eserin el-Ezheriyye kütüphanesinde başka bir nüshasının olduğunu belirtmektedir, bkz. Ziriklî, a.y.

⁸ Ziriklî, a.y.

Ondördüncü fasıl: Zayıflara merhamet, adaletin tesisi, hak sahibine hakkını vermek (52a),

Onbeşinci fasıl: Allah'ın kelimesinde toplanmak ve ittifak etmek, Allah'a ve Rasûl'une itaat etmek, kendi aramızda mücadele etmemek ve dağılmamak (55b),

Onaltıncı fasıl: Âlet ilimlerini kâfirlerden öğrenmek caizdir (56b),

İkinci Maksad: Siyasetle ilgili konular hakkındadır (57b),

Hâtime: Güç ve zaferin çeşitli sebepleri hakkında: kulluk, itaat, psikolojik hazırlık, tevekkül, dua, Kur'an okuma, tevbe... (65a).

Eserin önemle kısımlarının kısa çevirileri

Müellif önsözde eseri hangi sebeplerden dolayı kaleme aldığını açıklarken şöyle demektedir (1a): “Son asırlarda İslâm'ı ve ona tâbi olan müslümanları tuzağa düşürmek için ibdâ' ettikleri sağlam yöntemlere göre düzenledikleri ve ihtirâ' ettikleri fenlere göre eğittikleri ordularla İslam ümmetinin birliğini parçalamak için kâfir milletlerin baskıları artmıştır. Ancak Allah (cc) onların emellerini boşa çıkarmış zanlarını yalanlamış, eylemlerini iptal etmiştir. Çünkü onların ortaya koyduğu eğitim, sanayi (teknik) ve taktikleri öğrenmeyi şartlar zorunlu kılınca, İslam askerleri buna uygun olarak yeni bir nizama (nizâm-ı cedîd) göre tekrar düzenlenmiştir. Bunun için Saltanat-ı 'aliyye'den sadır olan kesin emir gereğince askerlerin elbiseleri daraltılmış, kısaltılmış ve renkleri çeşitlendirilmiştir. Birçok insan ise kulaklarına çalınan vesveselere uyararak buna karşı çıkmışlardır. Be-

nimle birçok değerli kardeşim arasında değişik toplantılarda bazı tartışmalar geçince aklıma bu konulara bir cevap yazmak geldi”.

Sonra yazar eserinin muhtevasını, ele alacağı konu açısından şu şekilde taksim eder: “Bilinmelidir ki, kâfirlerin ibdâ' ettiği ilkelere göre askeri nizamın düzenlenmesi iki konuya hasr edilebilir: Birincisi savaşla ilgili konular, ikincisi siyasetle ilgili konular. Dolayısıyla yazdığımız cevap iki 'maksad' ve bir 'hâtime' üzere kaleme alınmıştır. Birinci maksad savaşla ilgili konular hakkındadır. (1b) Bundan kastettiğimiz, düşmana karşı savunma için hissi ve akli güçleri üretmektir (intâcu kuvve mahsûse ve ma'kûle). Bütün bunlar şer'î meselelerle ilişkilidir; çünkü burada hedef küfrün reddi, İslâm'ın yüceltilmesidir.” Daha sonra yazar tezini desteklemek (2a) için “ordu” kavramını merkeze alarak ayet ve Hadislerden örnekler getirmekte ve ayrıca düşmanı küçümseme sorununu ele almaktadır. (4a) Bu duruma bağlı olarak İmâm'a ve verilen emire itaat kavramını ayet ve Hadislere dayanarak incelemekte, özellikle şu Hadis üzerinde durmaktadır: “Bir imâm'a itaat etmeden ölen kimse cahiliyye üzere ölmüştür.”

(4b) İbnu'l-'Annâbî daha sonra kâfirlerin his, akıl ve sezgi batın ile icâd ettikleri nizam, kara ve deniz aletleri, hendek, silahlar ve diğer atış aletleri, taktikler, mal depolama, yiyecek, içecek vb. şartların zorunlu kıldığı her şeyi almanın gerekliliği konusunda açıklamalarda bulunur. (6b) Ona göre bunun gayesi en üst seviyede “hazır” olma durumunun sağlanmasıdır. (7a) Kâfirlerin ibdâ' ettiği harb aletlerini ve sanayilerini

(teknik) öğrenmek için tüm imkanlarımızı kullanmalıyız ve bunları yine düşman için hazır tutmalıyız. Bunun câiz olduğunu da belirtmeliyiz. Eğer bunları öğrenmeyi kendi başımıza sağlayamıyorsak onlardan öğrenmek zorundayız. Onlar bize barut hazırlarken bizim onlara ok-yay hazırlamamız doğru değildir. Ok-yay (Hadislerde geçen budur) bugün mensûh bir şeriat gibidir. Benzer şekilde sadece kılıç ve tüfenk eğitimine ağırlık vererek veya uzun elbise, kocaman börk vb. kıyafet ile hazırlıklı olamayız. (Burada anlatılan yeniçeri kıyafetidir.) (7a) Asker hazırlamadan maksat ise müslümanların himayesi ve kâfirlerle cihaddır.

(18a) İbnu'l-‘Annâbî, İbni Ömer'den rivayet edilen “Kim bir kavme benzerse onlardandır” Hadisini tartışırken, bu Hadisin hükmünün “benzeme” kasdı olan kişi için geçerli olduğunu, dinî veya dünyevî sahîh bir hedefi bulunan şahsın ise Hadisin umumi hükmünün dışında kalacağını ifade eder. Daha sonra elbisenin kısaltılmasının temizlik manası taşıdığını belirtir.

(26b) Barut bugün en önemli ve elde edilmesi çok masraf gerektiren külfetli bir savaş maddesidir. Korunması için fazlaca gayret gerekir. Niteliği, çeşidi, kalitesi, gücü vb. konularda dikkatli olmak zorundayız. (31a) Bilinmelidir ki Hadislerde geçen ok, yay, kargı vb. aletlerin hiçbir özelliği yoktur. Maksat düşmana karşı onların kullanılmasıdır. Hadislerde zikredilmeleri Hz. Peygamber döneminde onların cari aletler olmasından dolayıdır. Dolayısıyla o aletler hakkında söylenen-

ler, kullanım maksatları aynı olduğundan dolayı bugün barut vb. aletler için geçerlidir.

(46a) Müslümanların helak olmasından korkulduğundan maddî karşılığı (mal) ödenerek kâfirlerle anlaşma (musâlahâ) yapılmasının câiz olduğunu belirten İbnu'l-‘Annâbî bunun haricinde anlaşmanın câiz olmadığını vurgular.

(53a) Abbasiler'den ve Bağdad'ın Tatarlar (Moğollar) tarafından işgalinden sonra Müslümanların durumu ve bu şartlarda Osmanlı Devleti'nin zuhurunun ne anlama geldiğini ele alan İbnu'l-‘Annâbî'ye göre Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesine çıkmasıyla İslam en yüksek makamına ulaşmıştır. Din güçlenmiş, Hz. Peygamber'in sünneti ihya edilmiştir. Bunun için İbnu'l-‘Annâbî İstanbul'un fethini örnek olarak verir ve bundan ilginç sonuçlar çıkarır. “İstanbul elbette fetholunacaktır; onu fetheden kumandan ne güzel kumandan, onu fetheden ordu ne güzel ordudur” Hadisi İbnu'l-‘Annâbî'ye göre birçok anlam taşır. Çünkü İslam idarecileri içinde buna sadece Osmanlı sultanları nâil olmuştur. Dolayısıyla bu Hadiste Hz. Peygamber'in birçok müjdesi vardır. İstanbul'un fethi için İslam tarihinde yapılan teşebbüsleri özetleyen İbnu'l-‘Annâbî'ye göre (53a-53b) bu müjdeye ancak Ebu'l-feth Sultan Muhammed vasil olmuştur. Çünkü fetihten sonra kâfirlerin ayakta duracak hali kalmamış, esâmeleri okunmaz olmuştur. Ancak Hadis hem hususi hem de umumi anlam ifade eder. Hususi anlamı ile kasdedilen kişi Fatih, umumi anlamı ise ondan sonra onun kurduğu devlet-

te hükmü üstlenen kişilerdir. O kişiler ki onun yolunda yürümüş, şeriatı uygulamış, adaleti ve tebaya iyi davranmayı benimsemiş, bugüne kadar İ'lâ-yı kelimetullah uğruna cihad etmiştir. Bu çıkarım ile İbnu'l-'Annâbî bütün Osmanlı Sultanlarını, dolayısı ile Sultan II. Mahmûd'u da Hadisin kapsamı içine almış olmaktadır.

İbnu'l-'Annâbî'ye göre her türlü maddi tedbirden sonra Allah'ın kitabı üzere iş yapmak, şeriatın sınırlarını muhafaza etmek, hükümde adil olmak, gücü temin etmenin ve düşmana karşı zafer kazanmanın sebebidir.

Siyasî konularla ilgili olan ikinci maksatta İbnu'l-'Annâbî siyasetin lugat ve istilah anlamını verdikten sonra siyaseti ikiye ayırır: Şeriatın menettiği “zalim siyaset” ve kendisi ile şeriatın hedeflerine ulaşıldığı “adil siyaset”... İbnu'l-'Annâbî'nin, Şer'î siyasetin açıklanması (58b) konusunu işlerken verdiği bilgiler oldukça önemlidir. Ona göre: Bugün bir kesim siyaset konusunda ifrâta düşmüş, Allah'ın sınırını aşmış, şer'î kanunun dışına çıkarak bir nevi zulme ve siyasi bid'ata varmıştır. Ayrıca onlar şer'î siyasetin halkın yönetimini ve ümmetin maslahatını gözetme noktasında yetersiz olduğunu vehmetmişlerdir. Bu büyük bir cehalet ve fâhiş bir hatadır. “Bugün sizin dininizi tamamladım” (Maide 5/2) ayetinin anlamı insanların tüm dinî ve dünyevi maslahatlarını ihtiva eder. Ayrıca bu, Veda hutbesinde Kitab ve Sünnetin vurgusu ile belirtmiştir. İbnu'l-'Annâbî'ye göre bu ilkeler bilinirse kâfir milletlerin akli siyasetlerinin kurduğu hiçbir yapıya, Allah'ın indirdiği Kitab ve Sünnet sayesinde ihtiyacımız kalmaz.

(60a) Arap ve Acem filozoflar,

“Mülk bir bina, asker onun temelidir; eğer temel sağlam olursa bina da güçlü olur, temel zayıflarsa bina da çöker. Sultan asker ile, asker mal ile, mal vergi ile, vergi imâret (bayındırlık) ile, imâret adalet ile olur, böylece tüm temellerin temeli adalettir” sözünün doğruluğunda ittifak etmişlerdir. (60b) Şer'î adalet ve İslamî siyaset, dünyevî ve dinî istikamet için bütün maslahat türlerini kuşatır ve gerekli sağlam tedbirleri alır.

(65a) Hâtîme'de güç elde etme ve zafere ulaşmanın sebepleri üzerinde duran İbnu'l-'Annâbî, bu konuda İslam dininin bilinen bazı kaidelerini tartışır. Bunlar sırasıyla kulluk, itaat, psikolojik hazırlık, tevekkül, dua, Kuran okuma ve tevbedir.

Eserin değerlendirilmesi

Bir bilgi sistemini “aşma”nın mümkün iki yolu vardır. Birincisi o bilgi sistemini tamamen terk edip her şeyiyle yeni bir bilgi sistemi kurmak, ikincisi mevcut bilgi sisteminin kavramlarını kullanarak, tanımlarını zorlayarak, o sistemin kavram zemininde anlam kaymasına yol açmak ve sistemi “yeni” sistem adına dönüşüme uğratmaktır. Eğer mevcut bilgi sisteminin tamamen dönüşüme uğratılması düşünülmüyor, fakat “yeni bir durum” o bilgi sisteminin üyelerine benimsetilmek isteniyorsa takip edilmesi gereken en iyi yol, o sistemin kavramlarını, yani anlam zeminini kullanarak yeni durumu anlamlandırma ve gerekçelendirmektir.

Abbâsî döneminde, devletin kurulmasında önemli rol oynamış Fârisî unsur dışlanıp yeni bir unsur olan Türk unsuru gündeme geldiğinde mevcut “Arap kamuoyuna”, o kamu-

oyunda carî olan kavramlar kullanılarak bir gerekçelendirme süreci başlatılmıştı. Buna bağlı olarak Türkler hakkında olumlu Hadis uydurma işleminin dışında dönemin ünlü edip ve mütekellimi el-Câhiz **Fedâilu'l-etrâk** adlı bir eser yazmıştı. Bu fonksiyonu ile el-Câhiz'in eseri bir hükümet programıydı ve bu programda Türkler savaş yetenekleri ile öne çıkartılıyor fakat ayrı bir kavim olarak fazla dikkate alınmıyorlardı. el-Câhiz fikrini temellendirmek için Türklerin Hz. İbrahim soyundan geldiğine ve 'Adnanî Araplara Kahtânî Araplardan daha yakın olduğu tezini işliyordu.⁹

Tabii ki bu tez Arap kamuoyunun kavramlarını kullanarak yeni durumu meşrulaştırma girişimiydi. Benzer şekilde, Necmeddin İbrahim b. Ali el-

Tarsûsî (öl. 758 / 1356 / 1357)'nin Hanefî mezhebinin kavramları içinde mevcut Türk yönetimine dinî meşruiyet kazandırmak ve İmâmet'in Kureyş kabilesine ait olduğunu savunan tezi aşmak için Mısır Memlûk devleti yöneticilerine yönelik olarak 753/1352 tarihinde kaleme aldığı ve carî olan bilgi sisteminin kavramlarını kullanarak iş gördüğü **Tuhfetu't-turk fî mâ yecibu en yu'mele fi'l-mulk** adlı eseri bu konuda iyi bir örnektir.¹⁰ Aynı çerçevede Osmanlı döneminde Sultan IV. Murad, ortaya koyduğu siyasi programı, dönemindeki İslam fikhî içerisinde gerekçelendirmek için Kadızâdelilerin ve özellikle o tarihte bu hareketin başında bulunan Mehmed Kadızâde'nin fikirlerinden faydalanmıştır.¹¹

9 Bu konuda bkz. Ebû Osman 'Amr b. Bahr el-Câhiz, **Menâkıbu cundi'l-hilâfe ve fedâilu'l-etrâk**, çev. Ramazan Şeşen, Ankara 1967, özellikle s. 83-84 ve 214 numaralı dipnot.

10 Necmüddin et-Tarsûsî, **Tuhfetu't-turk fî mâ yecibu en yu'mele fi'l-mulk**, nşr. Rıdvân es-Seyyid, Beyrut 1992. Naşir eserin tahkikinde eksik olan Berlin nu. 5614'deki nüshasını esas almış ve nüshayı dünyadaki tek nüsha zannetmiştir. Eser özellikle İslam ümmetinin yönetiminde imametın Kureyş kabilesine ait olduğunu savunan tezi aşmaya çalışma ve Türklerin kendi yönetimlerine fikhî meşruiyet kazandırma çabası açısından önemlidir. Eserin İstanbul kütüphanelerinde birçok nüshası vardır ve Osmanlı döneminde mütalaa edilmiştir. Mesela bkz. Bağdadlı Vehbî (Süleymaniye), nu. 1042, 42 yaprak. Eserin dikkate değer bir nüshası da Kahire Üniversitesi'nde (nu. 19474, 29 yaprak) bulunmaktadır. İncelediğimiz bu nüshanın ferâğ kaydına göre nüsha Sultan II. Mahmûd döneminde yaşamış ve Beşiktaş Ulema Grubunun ileri gelen ismi Kethüdazâde Mehmed Arif Efendi'nin isteği üzerine talebeleri tarafından istinsâh edilmiştir. Bu kayıt eserin Beşiktaş Ulema Grubu içinde mütalaa edildiğini göstermektedir. Eser 1977'de Asri Çubukçu tarafından Ankara İlahiyat Fakültesi'nde doktora tezi olarak çalışılmış, ancak neşredilmemiştir. Eser ve müellif için bkz. C. Brockelmann, **GAL**, c. II, Leiden 1949, s. 94-95, S., c. II, s. 87; Ramazan Şeşen, **Nevâdiru'l-mahtûtâtî'l-'arabiyye fî mektebâtî turkiyye**, c. III, Beyrut 1982, s. 12.

11 Kadızâdeliler için bkz. Ahmet Yaşar Ocak, "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Dinde Tasfiye (Püritanizm) Teşebbüslerine Bir Bakış: Kadızâdeliler Hareketi", **Türk Kültürü Araştırmaları**, Ankara yıl XVII-XXI/1-2, Ankara 1979-1983, s. 298-225. Burada, Katib Çelebi'nin **Mizânu'l-hakk fî ihtiyârî'l-ehakk** (neşr. Orhan Şaik Gökyay, İstanbul 1980) adlı eserinin o dönemde

Yakın tarihimize baktığımızda benzer yaklaşımın çok iyi kullanıldığını görüyoruz. Hilafet meselesi tartışmaları esnasında doğrudan hilafetin neliğine karşı alınacak tavır, bu kavramı savunanlara karşı sert bir çatışmayı göze almaktı. Bu göze alınmakla beraber kamuoyunun, diğer bir ifade ile mevcut dünya görüşünün kavramlarını kullanarak meseleye meşru bir anlam kazandırmak, bu kavramla iş görenlerin önünü rahat tıkamayı sağlayacağı gibi tepkinin boyutlarını da hafifletecekti. Bundan dolayı istek üzerine döneminde bir fikhçi olarak tanınan Seyyid Bey İslam fikhî ve tarihi açısından hilafet kavramını ele almış, neticede bu kavramı savunanların önünü, yine bu kavramın anlamını kazandığı bilgi sistemi açısından tıkamıştı.¹² Tıpkı bugün Patrikhane ve Patriklik meselesinde İslam fikhî'nin kavramlarını mevcut siyasi bilgi ve uygulamadan soyutlayıp değerlendirmek ve bu konuya İslamî bilgi sistemi açısından meşruiyet kazandırmak için "kendini gönüllü görevlendirmiş" kişi veya kişilerin yaptığı gibi...

İbnu'l-'Annâbî'nin eserini de, Osmanlı Devleti'nde askeri batılılaşmanın ortaya çıkardığı duruma meşruiyet

yet kazandırma çalışmaları çerçevesi içinde kaleme alınmış Mehmed Es'ad Efendi'nin **Üss-i Zafer**¹³ ve Sultan II. Mahmûd döneminde Şeyhülislamlık makamında bulunan Yâsincîzâde Abdülvehhâb Efendi'nin **Hulâsatu'l-burhân fî itâ'ati's-sultân**¹⁴ gibi eserler arasında değerlendirmek mümkündür.¹⁵

İbnu'l-'Annâbî'nin eseri her şeyden önce savunmacı bir tarzda yazılmıştır. Dolayısıyla savunduğu konuyu temellendirmek için o konunun ana kaynaklarına vukufiyetini göstermek zorundadır.

Bu açıdan bakıldığında İbnu'l-'Annâbî'nin iyi bir seviye gösterdiği söylenebilir. Nitekim düşüncelerini temellendirmek için İslam medeniyetinde telif edilmiş muteber tefsir, Hadis ve fikh kitaplarına vukufiyeti ve onlara yaptığı atıflar ve iktibaslar kendisinin iyi bir klasik eğitim aldığını göstermektedir. Yazar sadece dinî kitaplara atıf yapmakla kalmamakta ayrıca klasik İslam medeniyetinde telif edilmiş tarih kitapları ve siyasetnameleri de ustalıkla kullanmaktadır. Mesela, muhtemelen mağribli olduğu için et-Turtûşî'nin **Sirâcu'l-mulûk** (2b) adlı eserinden çokça alıntı

Kadıızâdeliler ile Tasavvuf çevreleri arasında ihtilaf mevzuu olan konuları ele aldığını belirtmeliyiz. Eser bu tarihi bağlamı içinde okunabilirse daha farklı bir anlam kazanacaktır.

12 Seyyid Bey, **Hilâfetin Mâhiyyet-i Şer'iiyesi**, Ankara tarihsiz [1340/1924 ?]. T. B. M. M. Matbaası.

13 Mehmed Es'ad, **Üss-i Zafer**, İstanbul 1243/1827.

14 Abdülvehhâb Efendi, **Hulâsatu'l-burhân fî itâ'ati's-sultân**, İstanbul 1247/1831.

15 Sultan II. Mahmûd'un reformları ve Ulemanın tavrı için bkz. Seyfettin Erşahin, **The Ottoman Ulemâ And The Reforms Of Mahmud II**, Manchester Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi yayınlanmamış yüksek lisans tezi, 1990. Bu tezden beni haberdar eden İsmail Kara Bey'e teşekkür ederim.

yapmaktadır.¹⁶ Ayrıca İbnu'l-‘Annâbî, tezlerini desteklemek için sıkça ve uzun bir şekilde tarihi örnekler vermektedir. Mesela, Hint, Eski Yunan, İran devletleri ve bu devletlerin siyasî yapıları (47b), adil melik olarak tavsif ettiği Türk Sultanı Alparslan ve Malazgirt savaşı (49a-50a), Sultan I. Murad ve şehid olma hadisesi (51a), Abbasî devletinin çürümesi ve Tatar istilası (52b) kullandığı tarihi örneklerden birkaçıdır. İbnu'l-‘Annâbî, verdiği bütün örneklere rağmen İslam tarihinden model olarak Hz. Peygamber ve dört halife dönemini alır; buradan getirdiği örneklerle savunduğu fikirleri gerekçelendirmeye çalışır. Ancak Osmanlı Devleti'nin menşeiini hesaba katarak, az da olsa, Türk tarihinden örnekler verir.

İbnu'l-‘Annâbî'nin hedefi, yapılan yenilikleri İslam medeniyeti çerçevesi içinde meşru bir zemine oturtmaktır. Bunun için “ümmetin maslahatı”nı anahtar bir kavram olarak kullanır ve Sultan II. Mahmûd'un yaptığı tüm yenilikleri bu anlayış içinde ele alır. Bu esnada “imam”, “itaat” ve bu kavramlarla ilişkili diğer kavramları gündeme getirir. İbnu'l-‘Annâbî'nin Sultan II. Mahmûd'un yenilik hareketlerini ele alırken aynı dönemde Mısır'da Mehmed Ali Paşa'nın benzer teşebbüslerini zikretmemesi ilgi çekicidir. Bu tavrı İstanbul'u merkez olarak görmesinden kaynaklanabilir; veya coğrafi olarak uzak bulunduğu İstanbul'u merkeze alarak Mısır'daki teşebbüslere de mesaj vermeyi hedeflemiş olabilir.

İbnu'l-‘Annâbî, Osmanlı Devleti'nin İslam tarihindeki yerini vakıa olarak belirlerken, Hz. Peygamber'in İstanbul'un fethi ile ilgili Hadisinden hareketle Osmanlı İdaresine “kutsal” bir karakter kazandırmaya çalışır. Özellikle bu tavrı, zikredilen Hadisin hususi anlamı dışında umumi bir delaleti bulunduğunu ve bundan da kasdın Fatih sonrası Osmanlı Sultanları olduğunu belirtmesidir. Bu tavır muhtemelen o dönemde Osmanlı Devleti etrafında Arap kamuoyu içinde çıkan ve klasik meşruiyyet tartışmasının devamı olan düşüncelere bir cevap niteliği taşımaktadır.

İbnu'l-‘Annâbî'nin eserinde dikkat çeken diğer bir husus şer‘î siyasetin Ümmetin problemlerini çözümede yetersiz kaldığı anlayışını savunan bir kesimi eleştirmesidir. Bunu yaparken kâfirlerin “aklî (rasyonel) siyaseti” kavramını kullanması ilginçtir. Eserin üslubundan, yazıldığı dönemde, kamuoyunda belli bir kesimin bu konu etrafında tartıştıkları anlaşılabilir. İbnu'l-‘Annâbî, temel olarak fihri esas aldığından yapılacak her türlü eylemin şeriata uygunluğunun araştırılmaktadır. Dolayısıyla yeri geldikçe şeriata çizdiği sınırların (*hadd*) aşılması gerektiğini belirtmektedir. Ona göre Sultan II. Mahmûd'un yaptıkları da bu minval üzeredir. Yine ona göre İslam bir bütün olarak ümmete yeterlidir, ancak yapılması gereken şey ilkeleri hesaba katarak ümmetin maslahatı için çaba göstermektir. Neticede İbnu'l-‘Annâbî için İslam medeniyetinin kavramsal çer-

16 Ebû Bekr Muhammed b. el-Velîd el-Fehrî et-Turtûşî (öl. 520/1126), **Sirâcul'-mulûk**, neşr. Muhammed Fethî Ebû Bekr, c. I-II, Kahire 1994; Türkçe'ye tercümesi: Said Aykut, **Sirâcü'l-Mulûk: Siyaset Ahlak ve İlkelerine Dair**, İstanbul 1995.

çevesinde bir problem yoktur, bundan dolayı mesele oldukça pratiktir. İşte tam burada İbnu'l-'Annâbî'nin tıkanıdığı nokta karşımıza çıkmaktadır. Çünkü o, Osmanlı ve ona bağlı olarak İslam medeniyetinin durgunluğunu sadece askeri bir problem olarak görmekte, meseleyi bu şekilde ortaya koymakta ve bu minval üzere tartışma yapmaktadır. Bilindiği gibi bu görüş Osmanlı bürokrasisinin de görüşüdür ve ilk dönem Osmanlı Batılılaşmasının askeri batılılaşma ile başlamasının temel sebebidir. İbnu'l-'Annâbî de Sultan II. Mahmûd'un yaptığı yenilikleri sadece askeri bir düzenleme olarak görmüştür; nitekim eserinin ismi de bu yaklaşımını göstermektedir.

İbnu'l-'Annâbî'nin eserinde Osmanlı ilim anlayışı açısından önemli olan bir diğer fasıl da onaltıncı fasıldır (56b). Bu bölümde âlet ilimlerini kâfirlerden öğrenmenin câiz olduğu konusunu ele alan İbnu'l-'Annâbî, Hz. Peygamberin uygulamalarından hareket ederek çeşitli örnekler zikreder. Alıntılarda kaynakları, Hadislerde ise rivayet zincirini verir. Birinci Hadis, Bedir savaşında esir alınan yetmiş kişiden bazılarını fidyeye karşılığı olarak on müslüman çocuğa okuma yazma öğretilmesini ele alır. İkinci Hadis Zeyd b. Sâbit'in Hz. Peygamber'in isteği üzerine Süryânice öğrenmesidir. İbnu'l-'Annâbî bu Hadisin değişik rivayetlerini verir. Yine Hz. Peygamber'in Zeyd b. Sâbit'den İbrânice'yi öğrenmesini istediğine dair olan Hadisi zikreder.

İbnu'l-'Annâbî'ye göre birinci Hadis kâfirlerden, zorunluluk olmasa bile, okuma-yazma öğrenmenin câiz olduğuna delildir. Çünkü Hz. pey-

gamber'in yanında okuma yazma bilen muhâcirler vardı, buna rağmen müşriklerden okuma yazma öğrenildi. Dolayısıyla din işlerinde menfaati olan her türlü âlet ilmini kâfirlerden öğrenmenin câiz olması tabiidir. Ona göre eğer Kur'an'ı tilavet işine yarayan okumayı öğrenmek câizse harb işlerini zorunluluk olduğu takdirde onlardan almak da caizdir. Diğer konuları öğrenmenin câiz olması ise dinî bir durumun bunu gerektirmesine bağlıdır; ikinci Hadis de buna delalet eder. Kâfir filozofların ilimleri olmasına rağmen hesap ve tıp gibi öğrenilmesi farz-ı kifâye olan ilimleri dahi dinî bir konuları varsa öğrenmek gerekir. Bir Hadiste şöyle rivayet edilir: Hâris b. Kelde es-Sakafî bir tabibdi ve İslamın ilk dönemlerinde müşrik olarak öldü. Sa'd b. Ebî Vakkâs hastalandığında Hz. Peygamber ona gidip tedavi olmasını emretti. Bu da, uzmansa kâfir tabiplere gidilebileceğini gösterir. Benzer şekilde cihad konusunda kâfirlerden yardım alınabilir. İmam es-Serahsî'nin **el-Meb-sût**'unda Hz. Peygamber'in Yahudilerden Benû Kurayza'ya karşı başka bir Yahudi kabilesinden yardım aldığı belirtilir. Buradan hareket ederek Müslümanların müşriklere karşı savaşta zimmet ehlinde yardım almalarında bir beis yok denmiştir. Ancak cihad olarak kabul edilenle edilmeyeni birbirinden ayırmak lazımdır. İki müşrik Hz. Peygamber ile gazveye çıktıklarında, bizimle ancak müslümanlar gazveye çıkar deyince müslüman oldular delili ileri sürülürse şöyle deriz: Kâfirlere karşı kâfirlerden yardım istemek, onlara karşı köpeklerden yardım istemek gibidir. Biz onlardan ancak İslam bayrağı altında

savaşmaları şartı ile yardım isteriz, yoksa kendileri için savaşılırsa hayır.

Yukarıda özetini verdiğimiz onaltıncı fasıl, Ulemâ arasında “Avrupa'dan alma” konusunda bir zorlanmanın olduğunu göstermektedir. İslam medeniyeti tarihinde Hind, Yunan vb. kadim kültürlerden bazı unsurlar tevârüs edilmişti. Bu mirası Arapça'ya aktaranların bir kısmı da Hıristiyan veya Sabii gibi gayrimüslim unsurlardı. Dolayısıyla bu çerçevede böyle bir tecrübeye sahip olan İslam medeniyetinin niçin Avrupa'dan alma konusunda bu kadar zorlandığı sorusu önem kazanmaktadır. Gerçekte Müslümanlar için Avrupa sadece başka bir dine mensup olanlar anlamını taşımamaktadır. Avrupa müslümanlar için tam anlamıyla “diğeri” olan bir medeniyettir, yani rakiptir. Tarihi süreç içerisinde Frenk olarak gördükleri ve daima aşağıladıkları bir medeniyetten alıcı duruma düşmenin psikolojik zorluğu da dikkate alınmalıdır. Yani mesele sadece din kaynaklı değildir; bunun yanında evrensel olma ve mutlak hakikatı temsil etme iddiasında bulu-

nan iki rakip medeniyetin çekişmesidir sözkonusu olan, yani tam anlamıyla bir medeniyet çatışması... Bu çerçeve içinde kamuoyunda yerleşen ve tarih boyunca kemikleşen bir bakış açısının aşılması ancak “rakip ve diğeri” olan medeniyetten alınacak olanın kendi medeniyetimizin maslahatı ve o medeniyet karşısında bekasını sağlayacağını ispatlamak ve bunu mevcut anlam dünyası içerisinde gerekçelendirmek ile mümkündür.

Yukarıda özetlenen noktalardan hareketle İbnu'l-‘Annâbî'nin eseri, Osmanlı batılılaşması sürecinde medrese geleneği içinde yetişmiş bir alimin olaylara bakış ufkunu vermesi ve yeni durumu klasik kavramlara atıfta bulunarak anlamlandırması açısından dikkate değer görülmelidir. Ayrıca İbnu'l-‘Annâbî gibi bir alimin tavrı, döneminde ortaya çıkan problemlere müslüman bir alimin klasik kaynakları ve dayandığı temel ilkeleri kullanarak nasıl bir çözüm çerçevesi ürettiğini tesbit etmek ve bunun psikolojisini yakalamak için örnek olarak incelenebilir.